

Adalékok a nyelvjárási tudat kérdésköréhez az Új magyar nyelvjárási atlasz néhány dunántúli kutatópontjáról¹

Parapatics Andrea

Additions to the question of dialect awareness from some Transdanubian research points of the New General Atlas of Hungarian Dialects

Abstract

The present study investigates the metalinguistic awareness of speakers of the Central Transdanubian dialect region in Hungary. The paper analyses the data of 21 participants in 3 research points of the New General Atlas of Hungarian Dialects project from 2008. The project was funded by the Hungarian Academy of Sciences between 2007 and 2012 and repeated a part of the dialect questionnaire of the first atlas of Hungarian dialects that was based on data from 1949–1964. As a novum of the new project a sociolinguistic questionnaire was also given to the participants. The main purpose of this study is to analyse the answers to many of these new questions that inform us about the usage of the respondents' own dialect, about language attitudes to their own and to other Hungarian dialects and about the language awareness of the examined speech community. The results are also compared to the answers of other speakers of the same dialect region by using the data of the author's similar case study.

Keywords: dialect; sociolinguistics; language and dialect awareness; language attitude

Kulcsszavak: nyelvjárás; szociolingvisztika; nyelvi-nyelvjárási tudat; nyelvi attitűd

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Applied Linguistics – Sociolinguistics

1. Bevezetés

A társadalom és a gazdaság változásai, az urbanizációs és a mobilizációs folyamatok a nyelvjárások életére is befolyással voltak. Területiségük és használati körük szűkebbé vált, a legfeltűnőbb nyelvjárási jegyek visszaszorulóban vannak, és már csupán minimális mértékben számolhatunk egyesnyelvű, azaz olyan beszélőkkel, akik ne sajátították volna el a köznyelvet vagy a regionális köznyelv valamely változatát. Mivel a közoktatás a gyakorlatban jellemzően egynormájú nyelvszemléletet kö-

¹ A tanulmány az EFOP 3.6.1-16-2016-00015 azonosítószámú „Pannon Egyetem átfogó intézményfejlesztése az intelligens szakosodás elősegítése érdekében” című projektje keretében készült.

vet (ld. pl. Parapatics 2016; Jánk 2018, de elméletben vö. a Nat vonatkozó tételeit, ld. a 6. pontban), a nyelvjárási háttérrel nem kiegészíti a köznyelv (additív anyanyelvi nevelés), hanem felcseréli (szubtraktív nevelés). Míg a funkcionális-szituatív ket-tősnyelvűsége nevelés tudatosabb nyelvhasználókká tehetné a nyelvjárási háttérű beszélőket (vö. Kiss 2001a, 150), hiszen megtanítaná a beszédpartnertől és a nyelvhasználati szintértől függő nyelvváltozati kódváltást, addig a felcserélés a metanyelvi tájékozatlansággal társítva a beszélők nyelvi bizonytalanságérzetéhez és a területi variabilitással kapcsolatos negatív attitűdökhöz vezethet (újabb példákhoz ld. pl. Berente et al. 2016; Parapatics megj. a.). Jelen tanulmány azt vizsgálja, milyen nyelvi attitűdökkel, nyelvjárási tudattal bírnak a szülői, nagyszülői korosztályba tartozó beszélők, akik gyermekeiket, unokáikat e téren is szocializálják akár mintaadással, akár direkt megjegyzések, tanácsok, figyelmeztetések útján.

A 2007-ben az MTA–ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoport vezetésével indult Új magyar nyelvjárási atlasz (a továbbiakban: ÚMNyA.) projekt legfőbb újdonsága az volt, hogy a nyelvjárási adatgyűjtés mellett szociolingvisztikai kérdésekről is faggatta az adatközlőket. Ezek egy része perceptuális dialektológiai jelenségek vizsgálatát is lehetővé teszik, rávilágítanak a beszélők nyelvi-nyelvjárási tudatára, saját és mások nyelvhasználatával kapcsolatos vélekedéseikre (a teljes projektről részletesen ld. pl. Kiss 2006, szociolingvisztikai vonatkozású eredményekről ld. pl. Kiss 2010). Ezek közelebbi tanulmányozása a nyelvjárások jelenével és jövőjével kapcsolatos számos kérdéshez vihetnek közelebb, hiszen közismert tény, hogy a beszélők nyelvi attitűdjei befolyással vannak nyelvi formák elterjedésére vagy éppen visszaszorulására. A válaszok feldolgozásával mérhetővé válik a vidéki beszélőközösség nyelvi tudatosságának a mértéke, nyelvi mentalitásának a jellege, amelyek fontos adalékként szolgálnak számos kapcsolódó, már meglévő kutatási eredményhez, és megfelelő alapot jelentenek további kérdések megfogalmazásához.

2. Célok, hipotézisek

A tanulmány célja annak a vizsgálata az ÚMNyA. adatai alapján, hogy a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió déli határterületén, a Balaton déli partján élő beszélők mennyire vannak tudatában saját nyelvhasználatuk területi meghatározottságának és sajátosságainak, hogyan viszonyulnak ehhez és környezetük beszédmódjához, és hogy milyen tapasztalataik és ismereteik vannak a nyelvi variabilitásról általában. Hipotézisem szerint a beszélők bizonytalan tudásról adnak számot saját környezetük nyelvjárásával kapcsolatban, ám bármit is gondoljanak róla, szépnek tartják, nem szégyellik, otthoni környezetben mindig azt használják, ám hivatalos szituációkban igyekeznek kerülni azt (azok, akik észlelik ezeket saját magukon). Feltételezem továbbá, hogy több adatközlőt megszólaltak már nyelvjárási beszédmódjuk miatt, és ők sem teljes mértékben elfogadóak más területi változatokkal kapcsolatban. A tájszólást elsősorban az idősebb beszélőknek tulajdonítják, ebből (is) következően a nyelvjárási beszéd eltűnését jósolják. A tájszólás kikopását az adatközlők egy része negatívan élné meg, utalva annak értékességére, mások pozitívan amiatt, hogy az a „szebb” kiejtést záloga.

3. Anyag és módszer

A vizsgálathoz az ÚMNyA. Somogy, Tolna és Fejér megye egy-egy kutatópontján, a Balaton déli partján készített szociolingvisztikai interjúkat dolgozom fel a hivatalos kérdőív első egységében található kérdésekre fókuszálva, például: Beszélnek-e itt, ezen a településen tájszólásban? Szebben beszélnek itt, mint a szomszéd településeken? Van-e különbség ezen a településen az idősebbek és a fiatalabbak beszéde között? Mit gondol, megmarad itt a nyelvjárási beszédmód a jövőben is? Sajnálná, ha megszűnne a településükön a nyelvjárási beszédmód? Ugyanúgy beszél városban vagy hivatalos helyen is, mint itthon/otthon családi körben? Előfordult, hogy megszólták nyelvjárásias beszédmódja miatt? A felvételek elemzése és a következtetések megfogalmazása során szem előtt tartom azt, hogy az idegen gyűjtőkkel folytatott párbeszéd erős önreflexiót vált ki mind az objektív, mind a szubjektív adatok közlése terén. Így, az interjúhelyzetből fakadóan, kivétel nélkül tudatosan közölt, bizonyos mértékig átgondolt, ellenőrzött adatokkal tudok dolgozni, amelyek talán nem minden esetben felelnek meg a valóságnak. Ennek ellenőrzése lehetetlen, de a közép-dunántúli nyelvjárási régiónak a Balatontól északra eső területéről származó, megjelenés előtt álló friss kutatási eredmények (ld. az 5. pontban) segíthetnek a valóságtól feltűnően eltérő adatok kiszűrésében. További segítséget jelent e téren és az adatok feldolgozásában az is, hogy az ÚMNyA. projekt tudományos segédmunkatársaként magam is több tucat kutatóponton készítettem interjúkat, a vizsgált terület szűkebb és tágabb vonzáskörzetében is.

A projekt keretében felkeresett települések nyugatról kelet felé haladva: Vörs (Somogy megye), Felsőnyék (Tolna megye), Soponya (Fejér megye). Mindhárom kutatóponton 2008-ban történt az adatfelvétel. Az eredeti célkitűzés szerint a gyűjtők kutatópontonként legalább 10 adatközlőtől kérdezték ki a dialektológiai és a szociolingvisztikai interjút, amelyeket legalább 20–30 perces szabad beszélgetés rögzítése vezetett be. Az egy településen megkeresett adatközlők ideális esetben egyenlő arányban képviselték mindkét nemet, és négy különböző korosztályba tartoztak: 30–45, 46–60, 61–70 éves, 70 év fölötti. (Az adatokhoz ld. a Kutatópontok térképét és a Gyűjtési útmutatót a projekt honlapján: <http://umnya.elte.hu>; utolsó megtekintés: 2019.07.24.). Mivel a dialektológiai kérdőív A magyar nyelvjárások atlaszának (MNyA.) 220 kérdését tartalmazza, ami esetenként akár másfél-két órát is igénybe vett a kötetlen beszélgetéssel együtt, így a projekt újdonságaként szolgáló szociolingvisztikai kérdőív 48 kérdésére gyakran már nem tudtak időt és energiát szánni az adatközlők, viszont olyan kutatópont is akad, ahol a minimális ötnél több, akár kétszerannyi szociolingvisztikai interjú készült.

A három kutatóponton 31 adatközlővel készült interjú, ebből 21 fő válaszolt a szociolingvisztikai kérdőív kérdéseire is. Ez a következő eloszlást jelenti településenként: Vörs: 10/6 (a továbbiakban: V.), Felsőnyék: 10/10 fő (Fny.), Soponya: 11/5 fő (Sp.). Ez azt is jelenti, az összesített eredményeket jelentősebb mértékben meghatározhatja a kétszeres mintával szolgáló Felsőnyék, az ilyen esetekre a továbbiakban külön figyelmeztetek. Vörs Somogy és Zala megye határán helyezkedik el a Balaton délnyugati sarkánál, 15–20 kilométerre Keszthely, illetve Hévíz városától, és csupán néhány kilométerre a kisebb, de vasúti és közúti csomópontként fon-

tos szerepet játszó Balatonszentgyörgytől. Felsőnyék Tolna és Fejér megye határán, de Somogy megye határától sem messze fekszik a Balaton délkeleti felén, 30 kilométerre Siófoktól. Vörs és Felsőnyék egyaránt községek. Felsőnyéktől északra, Fejér megyében található Soponya nagyközség, alig több, mint 20 kilométerre a megyeszékhely Székesfehérvártól. Vörs a 71-es főút mentén, míg Felsőnyék és Soponya alacsonyabb rendű utak mentén helyezkedik el.

A meghallgatott és feldolgozott szociolingvisztikai interjúk összterjedelme 5 óra 49 perc 20 másodperc. Az adatközlők életkori megoszlását a legmagasabb iskolai végzettségük jelölésével az 1. táblázat foglalja össze. Noha egy-egy kutatóponton belül nem képviselteti magát minden, az ÚMNyA. célkitűzéseiben meghatározott korosztály, az összesített korpuszban egyik sem marad ki. A legfiatalabb válaszadó 32, a legidősebb 82 éves volt a felvétel időpontjában. A korpusz felét a 61–70 év közötti korosztály tagjai teszik ki: ebbe a csoportba 11 fő került. A vizsgált adatközlők legmagasabb iskolai végzettsége a 6 általánostól a főiskoláig terjed, nemi eloszlásuk közel azonos: 11 nő és 10 férfi.

1. táblázat

Az ÚMNyA. jelen tanulmányban vizsgált adatközlőinek életkori megoszlása legmagasabb iskolai végzettségük jelölésével

	V.	Fny.	Sp.
30–45 év	35, nő, érettségi	32, nő, főiskola 32, férfi, főiskola	–
46–60 év	–	55, nő, 8 általános 55, férfi, szakmunkás	49, férfi, 8 általános
61–70 év	64, férfi, szakmunkás 65, nő, szakmunkás 65, férfi, 6 általános 68, nő, 8 általános	61, nő, 8 általános 63, férfi, szakmunkás 65, nő, 8 általános 69, férfi, érettségi 70, nő, 8 általános	63, férfi, 8 általános 68, nő, 8 általános
71 év fölötti	73, nő, 8 általános	82, férfi, 8 általános	72, férfi, 8 általános 73, nő, 8 általános

4. Eredmények

Az adatközlők nyelvi-nyelvjárási tudatára és nyelvi attitűdjeikre vonatkozó kérdésekre adott válaszok közel azonos eredményeket produkáltak a három kutatóponton. A következőkben elsőként azokat az eseteket mutatom be, amikor egy település részeredményei arányukat tekintve eltértek a többiétől, majd a továbbiakban már összesített eredményekről számolok be. A tanulmány számos véleményt idéz az adatközlőktől, mert meggyőződésem, hogy az élőnyelvi kutatásokat a százalékos adatokkal reprezentált eredmények mögött álló, az azok forrásaként szolgáló em-

beri gondolatok teszik valóban élővé és még tanulságosabbá további kutatások számára is. A válaszokat általában a spontán beszédre jellemző és az interjúhelyzettől különösen motivált megakadás-jelenségek többsége nélkül közlöm, zárójelben rövidítve jelölve az 1. táblázatban megadott információkat. Jelen tanulmány, amely nyelvi-nyelvjárási attitűdöket vizsgál, nem tűzte ki céljául az interjúk dialektológiai szempontú lejegyzését és az adatközlők nyelvhasználatának dialektológiai elemzését. Noha ez fontos háttérinformációt jelentene a szociolingvisztikai kérdésekre adott válaszaik vizsgálatához is, ez az elemzés és összevetés egy további tanulmány anyagát tenné ki. Elmondható azonban, hogy eltérő mértékben ugyan, de mindegyik adatközlő beszédén érzékelhető az adott területre jellemző nyelvjárási, illetve regionális köznyelvi nyelvhasználat (a közép-dunántúli–kisalföldi régió általános dialektológiai leírásához ld. Juhász 2001, a régió szűkebb területeire, illetve nyelvjárási jelenségeire vonatkozóan ld. pl. Posgay 1979; Molnár 1982; Hári – H. Tóth 2010; Parapatics 2015).

Három vizsgált kérdés esetén Felsőnyék adatközlői a másik két kutatóponttól eltérő arányú részeredményeket produkáltak. Míg Vörsön és Soponyán többségben voltak azok, akik érzékelték, hogy településükön a köznyelvtől eltérő változatot beszélnek, Felsőnyéken az adatközlőknek csupán negyede válaszolta ezt. 80%-uk szerint nem használatos a településen tájszólás. Ebből néhányan határozottan elutasították ennek a lehetőségét: „Nem, biztos, hogy nem. Nem, nem” (Fny., 70, n, 8 ált.); „...még annak idején magyarórán az iskolába is volt róla szó, legalábbis itt, a faluba, hogy az irodalmi nyelvhez közeli kifejezések használódtak, nem voltak különösebben ilyen tájszólásnak való...” (Fny., 69, ffi, ér.). Mások viszont bizonytalan válaszukkal adtak számot metanyelvi tájékoztatásukról: „Hát én nem tudom. Itt nem hiszem. Hát, hogy minek mondják, aztat, ezt...tájszólást...én nem tudom, hogy úgy beszélnek” (Fny., 65, n, 8 ált.); „Hát vidékiesen beszélnek, de hogy most az éppenséggel egy tájszólás, én nem tudom megkülönböztetni. Hogy most azt... nem is tudom, milyen tájszólás van” (Fny., 32, ffi, főisk.). A másik két településről csupán egyetlen bizonytalan válasz érkezett: „Itt nem, nemigen. Hát azt mondják, somogyiak vagyunk, hogy ez milyen tájszólás, ugye, mi ezt nem, tudjuk. De úgy különlegesen nem beszélnek” (V., 68, n, 8 ált.). A település tájszólására vonatkozó kérdés összesített eredményét (a megkérdezettek 57%-a szerint nem beszélnek tájszólásban) tehát Felsőnyék adatközlői, azaz tíz fő a másik két település tizenegy adatközlőjével szemben, jelentősen befolyásolták.

Hasonlóképpen arra a kérdésre válaszolva, kik beszélnek a régi tájszólást a településen, Felsőnyék adatközlőinek közel fele, négy fő úgy véli, sem az idősek, sem a fiatalok, míg Vörsön ötből négy, Soponyán mind az öt és Felsőnyéken is három fő gondolja úgy, hogy inkább az idősebbek. Ez az összesítésben a következőképpen alakul. Néhány sokatmondó példa: „Míg az idősebbek egy meggondolt nyelven, addig... itt a köszönés az »Adjon a Jóisten«, »Adjon Isten jó napot«, ezzel kifejezték a vallásnak egy... és köszöntöttünk vele... »Szia«: mit tudom én, mit jelent ez, a szia. »Szia«, »szia«, máma csak ezt lehet hallani. [...] az már nem tájszólás, amit a fiatalok beszélnek, hanem nem is tudom, a múltkor verbális nyelvnek vagy minek nevezte az egyik tudós itt ezt a... ezeket az érthetetlen szavakat” (Fny., 82, ffi, 8 ált.); „...nincsenek hozzászokva a gereblyéhez, az ásóhoz, nincsenek hozzászok-

va. Számítógép meg a dizsi. Most így van. Én látom az unokámon is” (V., 64, ffi, szakm.); „...most, akik itt tanulnak, iskolások, talán majd azok, ugye, már Fonyódon járnak, Keszthelyen járnak iskolába, lehet, hogy ott már, ugye, másképp majd tanulnak beszélni szerintem” (V., 68, n, 8 ált.) és „Hát inkább csak az öregek. A fiatalok már nemigen, ugye, már az iskolákban is már más nyelvtant tanulnak” (V., 65, ffi, 6 ált.).

Az eddig tárgyalt két kérdéssel összefüggésben logikusak a következő pont részeredményei: Mivel a felsőnyékiek 80%-a szerint nem beszélnek a településen tájszólásban, 40%-uk szerint pedig még az idősektől sem hallható a régi tájszólás, hatan arra a kérdésre is nemmel válaszoltak, hogy megmarad-e, további két főtől pedig meg sem kérdezte az interjúkészítő, mert az adatközlők határozottsága miatt irreleváns lett volna. Ezzel szemben Vörsön egyenlő (3:3), Soponyán pedig közel egyenlő (3:2) arányban válaszolták azt az alanyok, hogy vajon megmarad-e a tájszólás a jövőben vagy sem. Indokaik között a következő gondolatok szerepeltek. „Ezek a fajta, amit mondunk, hogy nem úgy ejtjük, ahogyan írjuk, ez azért meg fog maradni, mert azért még azt biztos, hogy még az unokák is mondják majd, hogy *grábla* a *gereblye* [helyett], mert még hallja a szülőjétől, biztos egy-két ideig még megmarad” (V., 64, ffi, szakm.); „Hát azért annyira nem tudnak elváltozni, mert azért családba nő az a gyerek. Azért hallja a nagypapát, nagymamát, az anyját, a szüleit, akkor már azért marad belőle biztos. Nem tudnak annyira elváltozni, mert nem úgy van, hogy mindjárt maguk maradnak. Hát aztán a Jóisten tudja, ugye, ötven év múlva már mi lesz, azt már mi hun leszünk, már mink hun leszünk akkor... még maguk jöhetnek akkor bőven” (V., 68, n, 8 ált.); „Hát énszerintem amíg az öregek, idősebb korosztály él, addig megmarad, de ez a... nem is tudom, hogy egy nyelvész hogyan magyarázta itt meg a tévébe, hogy jön helyette egy... egy sokkal, nem úgy mondta, hogy kombináltabb, hanem valami eszeveszett, majdnem így nyilatkozott, az igazi értelme ez lehetett, egy olyan telhetetlen... például *tök jó*, hát miért jó a *tök*? [...] vagy rámondják a szépre is, hogy *tök szép*, mindenre ráhúznak egy sablont, és elvesznek a becsületes nevek. [...] nem vagyok én egy nagy hazafi, meg semekkorá se, de akibe van egy kis magyar érzélem, azt lelkileg bántja, hogy hát a sajátunkat nem tudjuk megbecsülni?” (Fny., 82, ffi, 8 ált.); „Nem hiszem, mert ez a mi korosztályunk, ha kihál, ugye, ez a korosztály, ez a fiatalabb, ez már városra jár, minden, ez már egész másképp beszél. Ez ki fog halni, ez a régi beszéd. Már most is ki van, már most is nagyon kopik. Hát akkor képzeld el az a generáció, aki Fehérváron tanul meg ott dolgozik, azok teljesen...” (Sp., 73, nő, 8 ált.). Egy másik kérdésre válaszolva az összes adatközlő döntő többsége, 81%-a érzékeli a különbséget fiatalok és idősek beszéde között, mindhárom településen egységes részeredményekkel.

Végül annak a megítélésében mutatkozott eltérés a települések között, hogy az adatközlők szerint van-e olyan település, ahol csúnyán beszélnek a magyart. Míg a vörsi és a felsőnyékiek adatközlők többsége csupán a régiobeli nyelvi különbségek érzékeléséről számolt be, de nem fűzött hozzá pozitív vagy negatív értékelést, a soponyiaiak között, ha nem is nagy mértékben, de többen voltak azok, akik meg tudtak vagy tudnának nevezni „csúnya” beszédű települést; igaz, a tíz felsőnyékiek adatközlőből négy is hasonlóképpen válaszolt. „Hát az igazi tősgyökeres magyar

nem beszél csúnyán, de tájszólásosan beszél” (Sp., 73, n, 8 ált.); „Hát szerintem nem beszélnek csúnyán, csak hogyha tájszólással beszél, lehet, hogy én nem értem, nem úgy fejezem ki magam, de szerintem az attól nem csúnya, ez hülyeség szerintem” (V., 35, n, ér.). Ezzel szemben ugyanazon a településen: „Van, hogyne. Át köll menni a Dunán. Mindjárt egész másképp beszélnek. [...] Nehezebb megérteni. Nem azt mondják, hogy *üljél le*, hanem *tanyázzon le*, mondjuk. Nem tudtam elsőbe, mi, csak álltam, néztem, megkérdeztem, hát mit mond, azt mondja, hogy... mutatta a szék[et], hogy »tanyázzon le, üljön a lócára«. Aztán csak néztem, hogy mire üljek, a padra?” (V., 65, ffi, 6 ált.), továbbá: „Persze, hogy van. Van, ahol csúnyábban beszélnek. Itt azért most már a gyerekek iskolába járnak, azért ragad rájuk, szóval sokkal szebben beszélnek azért, mint az idősebb korosztály. Látszik azért rajtuk, hogy más környezetbe, más közegekbe forgolódnak, nemcsak itthon vannak, aztán hallják azt a megszokott beszédet. [...] Hát, végülis, ezt én nem tudom eldönteni. Hát annyira nem vagyok oda érte [a tájszólásos beszédért]” (V., 65, n, szakm.). Az összesített eredmény a kérdésben: 43% szerint van ilyen település, 48% szerint nincs, 9% nem tudott választ adni.

A kérdőív jelen tanulmányban vizsgált többi kérdésére hasonló részeredmények születtek mindhárom településen, ezért a továbbiakban már csupán azokról számolok be.

Az összes adatközlő döntő többségének, 81%-ának tetszik községe beszédmódja, míg másik településeikéhez viszonyítva már semlegesen viszonyul sajátjához a megkérdezettek fele (10 fő, a 21 főből egytől nem érkezett válasz a kérdésre). A kedveltség oka általában a veleszületettségéből fakadó természetesség és megszokottság. „Hát... nekem az a családias” (Fny., 32, n, főisk.); „Hát, megmondom őszintén, hogy nekem tetszik, mert érthető. Mert érthető” (Fny., 82, ffi, 8 ált.); „Nekem tetszik az itteni beszéd, mert ez magyaros, na. Itt nem török annyira, nincs nyelv... törés” (Sp., 72, ffi, 8 ált.). Hatan szebbnek tartják saját településük nyelvhasználatát másokénál, négyen nem. A következőkben mindhárom választípusra (semleges, szebb, nem szebb) idézek egy-egy példát az adatközlőktől: „Hát én szerintem itt, a körbe, ezekbe a faluba szerintem olyan egyformán beszél mindenki. Mert én dolgoztam berényiekkel, szentgyörgyiekkel, keszthelyiekkel... mind olyan egyforma beszéd” (V., 68, n, 8 ált.); „Soponyán szebben beszélnek, Csőszön már tájszólás van, van egy kis nyelvtörés Csőszön” (Sp., 72, ffi, 8 ált.); „Nem beszélünk mi szépen. Ott se, a szomszéd településen se, de Vörsön se. Nem beszélünk szépen” (V., 65, n, szakm.). Egyenesen következik ezekből az attitűdökből, hogy az adatközlők többsége sajnálná, ha eltűnne településéről a nyelvjárási beszédmód (17-ből 13 fő, 4 adatközlő esetén szintén irrelevánsá vált a kérdés). Ebből Soponya mind az öt adatközlője így érez, a másik két kutatóponton egy, illetve két fő nem sajnálná, egy vörsi adatközlő pedig semlegesen viszonyul a kérdéshez, mondván: „Hát konkrétan nem, hát most úgyis változik szerintem, hogy változik a világ, modernizálódik minden, ezt most, ha sajnáljuk, ha nem, akkor is megváltozik” (V., 35, n, ér.). Néhány gondolat azoktól, akik sajnálnák: „Mert, ugye, megvan minden megyének vagy mit tudom én, a nyelvjárása”; „Mert ugye minden megyének, azt mondják, hogy valamilyen... amiről meg lehet ismerni, mondjuk, én nem ismerem meg őket, mert nem járok arra, de valaki tudja, hogy na, ezek innen gyüttek, mert

olyan a tájszólásuk. [...] Hát jó lenne, ha megmaradna, mert, ugye, régi hagyomány, ha ez a Vörs is már azért régi, több száz éves falu” (V., 68, n, 8 ált.); „Nem nagyon szépen beszélünk, de biztos, hogy a falunak a beszéde jó, ha maradna még belőle. Jó, ha maradna, én azt mondom” (V., 64, ffi, szakm.); „Hát, nézze, annyibú sajnálnám, mert, ha tájszólás is, de magyar. Ugye?” (Fny., 82, ffi, 8 ált.). Aki pedig nem sajnálná a tájszólás eltűnését, az a köznyelv szépségével indokolta hozzáállását: „Örülnek, hogyha szép magyarosan beszélne mindenki, nem ilyen [...] Mi azt mondjuk, hogy csúnyán beszélünk somogyiasan [...] úgy nem szépen beszélünk. [...] nem beszélünk szépen. [...] én nagyon irigylem azokat, akik olyan nagyon szépen beszélnek a tévébe is, olyan szép magyarsággal, tisztán, olyan ki mondják a szó végét is, nem úgy, mint mi, hogy elharaptyuk” (V., 65, n, szakm.).

A pozitív attitűdökhöz feltételezhetően az is hozzájárul, hogy a megkérdezettek többségének (85%) nem volt olyan élménye, amikor megszólták volna nyelvhasználatára miatt, és ugyanennyien válaszolták azt, hogy sohasem szégyellték beszédmódjukat, sőt volt, aki büszkén tapasztalta, hogy emiatt megismerik, honnan jött. Számos tanulsággal jár azonban annak a néhány adatközlőnek a beszámolója, akik ennek az ellenkezőjét élték át. „Hát itt van élő példa, amit mesélek, hogy nem értették meg. De akkor fölhoztam neki, hogy ugyanakkor, mondom, ez a beszédstílus országos viszonylatba harmadik lett. Papnének megmondtam. Mondom, erről könyv van, ezt meg tudom mondani. Mert, hogy én hogy beszélek, furcsa volt neki. [...] Mert én megmondom úgy, ahogy van: én nem szeretem a szavakat kiforgatni. Én úgy, ahogy én tanultam, úgy értem meg, én úgy mondom. Hogy ők hogy tanulták, vagy ő, jól van, ő iskolába járt, biztos, hogy nem ebbe a stílusba, de attól függetlenül... Szokom neki mondani, hogy »Tiszteletes Asszony, soponyaiassan!«” (Sp., 73, n, 8 ált.). Ugyanez az adatközlő később: „Ez Pesten volt, elmentünk egy nagyon fényes üzletbe, Váci utcába, mert gondoltuk, hogy ott a legszebb. Aztán én a magam módja szerint beszéltem, és úgy utánoztak. [...] Kifiguráltak, mert, ugye, városon nem úgy beszélnek”. De elgondolkodtató válaszokkal találkozhatunk a nemleges válaszok között is: „Nem [szégyelltem]. Az ember olyan helyen van, akkor meg se szólal, egyszerű. Ha az ember olyan helyen van, most tényleg, hogyan mondjam, vagy ne mondjam, inkább nem mond az ember semmit, aztán kész, mert hátha valami butaságot mondana” (V., 68, n, 8 ált.). Egy adatközlő arról is beszámolt, hogy városról hazakerülve éppen köznyelvi beszédmódja miatt szólták meg: „...mikor a tisztiiskolán voltam, ott, ugye, irodalmi nyelven köllött megtanulni mindent. Ott nem lehetett... aztán, ugye, ha az ember hazajött, ugye, már fél év, egy év alatt megszokta, hogy mit meg hogyan nevezzen. »Na, de elurasodtál, na de már kiforgatták a nyelvedet Pesten!«, ilyesmi előfordult” (Fny., 82, ffi, 8 ált.). Csúpan egyetlen igenlő válasz érkezett arra a kérdésre, szokták-e csúfolni a települést másik települések lakói a nyelvhasználatára miatt, amelynek konkrét esete a *kanál* helyetti *kalány* volt (Fny., 82, ffi, 8 ált.).

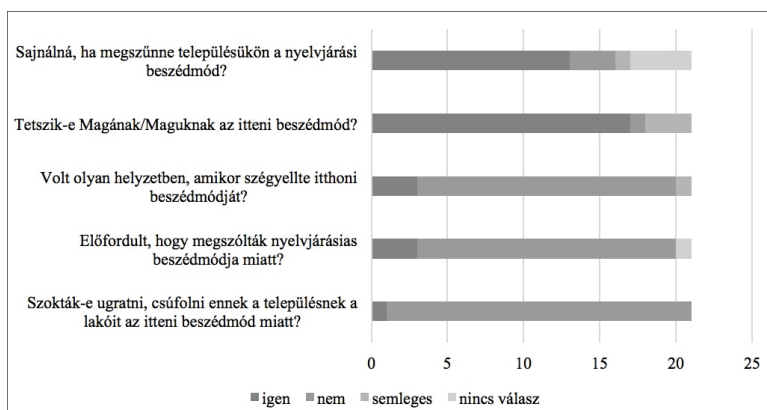
Mindebből az is következik, hogy az adatközlők nagy többsége (81%) városban, hivatalos ügyintézés során sem változtat otthon megszokott nyelvhasználatán, legalábbis saját bevallása szerint: „Az már affektálás lenne, ha az ember másképp beszélne” (V., 65, n, szakm.); „Én úgy mondom, ahogy én tudom, és nem teszek hozzá, meg mit tudom én, nem finomítom, na. Én úgy, a magam, ahogy anyámtól

vagy mit tudom én, tanultam, én úgy mondom. Azért volt az, hogy nem tudta a tiszteletes asszony, hogy nem értette, hogy miről beszélünk. [...] mondom, hozzon tolmácsot” (Sp., 73, n, 8 ált.). Akadt azonban olyan adatközlő, aki először határozottan állította, hogy mindenhol ugyanúgy beszél, majd később kiegészítette, például: „Igen. Majdnem csak, hogy úgy. Kis javítással” (Sp., 49, ffi, 8 ált.); „Igen. [...] Jó, kicsit figyel az ember, vagy választékosabban, de úgy beszél” (Fny., 32, ffi, főisk.); „...hát azért... figyelek, hát hogyne. Meg én úgy, én Kanizsán is kezdtem, sok ember között jártam, szóval tudok én viselkedni, bocsánat, ha így mondom” (V., 64, ffi, szakm.). Saját bevallása szerint azonban az adatközlők 100%-a a helyi szokás szerint beszél otthonában, családtagjaival, és nem úgy, ahogyan a televízióban, rádióban hallani.

5. Következtetések

Az eredmények a tanulmány legtöbb hipotézisét igazolták, néhányat azonban cáfoltak. Az előző pont számos olyan gondolatot és objektív eredményt mutatott be, amelyek a beszélők bizonytalan metanyelvi tudatáról tájékoztatnak. Igazolódott az a feltevés, amely szerint az adatközlők általában pozitívan viszonyulnak saját településük beszédmódjához, másokéhoz képest viszont inkább semlegesen. Igazolódott az is, hogy otthoni környezetben nem változtatnak beszédmódjukon, ám hivatalos szituációkkal kapcsolatban nem: a feltételezéssel szemben, saját bevallása szerint, jóval több adatközlő ragaszkodik saját, otthoni nyelvhasználatához, mint ahány módosít rajta. Az eredmények cáfolták azt a hipotézist is, amelyik a nyelvjárási nyelvhasználattal kapcsolatos negatív élményekre utalt, az adatközlők döntő többsége ugyanis sosem került olyan helyzetbe, hogy megszólták volna beszédmódja miatt, illetve szégyellte volna azt.

Az adatközlők nem mondhatók egyértelműen toleránsnak más régiók tájszólásának a megítélésében: noha a beszélők fele tudatában van annak, hogy a számára különös, szokatlan, esetenként érthetetlen nyelvhasználat önmagában nem „csúnya”, az interjúalanyok közel másik fele határozottan negatívan nyilatkozott más területek beszédmódjáról. Az adatközlők legnagyobb része észlel különbséget fiatalok és idősek beszédmódja között településén, a többség a tájszólást az idősebb lakosoknak tulajdonítja, ez a hipotézis tehát igazolódott, miként a nyelvjárási beszédmód jövőjével kapcsolatos is, igaz, a statisztikai többséggel szemben sokan voltak olyanok is mindhárom kutatóponton, akik a tájszólás fennmaradását jósolták. A tájszólás eltűnését a megkérdezettek nagyobb hányada sajnálná, de valóban adathozhatóak olyan vélemények is, amelyek üdvözlőnek a „szebb” köznyelvi kiejtés térnyerését. Az adatközlők saját nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdök közötti összefüggéseket az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra

A saját település beszédmódjához fűződő attitűdök összefoglalása

Jelen tanulmány készítésével egyidőben a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régiónak a Balatontól északra fekvő kutatópontjain rögzített szociolingvisztikai interjúkat is megvizsgáltam, az ott kapott eredményeket egy másik önálló, megjelenés előtt álló dolgozatban közlöm. Érdekes azonban addig is összevetni a két terület néhány eredményét. A beszélők sem ott, sem délebbre nincsenek egyöntetűen tudatában településük regionális nyelvi meghatározottságának, ez iskolai végzettségtől független mindkét területen. A Veszprém és Győr–Moson–Sopron megyei interjúalanyoknak kevésbé határozott elképzeléseik vannak a „csúnya” beszédet használó helységekről, ott sokan bizonytalanok voltak e kérdésben is. Az északra lévő megyék adatközlőiről is elmondható, hogy kedvelik saját településük beszédmódját, jelentős hányadukat sohasem érte kellemetlenség emiatt. Előfordulhat azonban, hogy a negatív élmények lehetőségét az elővigyázatosság is csökkenti mindkét területen: a Balatontól északra fekvő kutatópontokon is érkeztek beszámolók a nyelvátváltási kódváltásról, ott az adatközlők negyede nyilatkozott úgy, hogy másként, „normálisabban” beszél hivatalos szituációkban, városban, mint családi körben, mert attól érezték magukat „finomabb”, „korrektebb”, „intelligensebb”, „értelmesebb” embereknek. A két területen hasonló eredmények születtek a nyelvjárási beszédmód eltűnésével kapcsolatos jóslatokat és attitűdöket illetően.

6. Kitekintés

A más régiók nyelvhasználata fölötti ítélezéssel kapcsolatos, mindkét esettanulmányban megcáfolt hipotézisem alapját a résztvevő megfigyeléssel gyűjtött adatok sokaságán túl friss kutatási eredmények jelentették. A nyelvjárási háttér napjainkban is létező megbélyegzését igazoló vizsgálatok diplomás pedagógusok (Jánk 2018), valamint egyetemi hallgatók (Parapatics megj. a.) attitűdjét tárták fel. E munkák szerint a pedagógusok és az egyetemisták jó része egyaránt előítéletesen gondolkodik a nyelvjárási beszédről és beszélőkről, ez a tanárok esetén gyakran

negatív nyelvi diszkriminációhoz is vezet, például a tanulók értékelésében. Ugyan a felmért pedagógusok különböző időszakokban különböző információkat tanulhattak az anyanyelvről és az anyanyelvi nevelésről, a jelenleg érvényben lévő Nemzeti alaptanterv elvárásai a nyelvi sokféleség és a regionális nyelvi értékek elfogadásáról, megbecsüléséről (vö. pl. Nat 10639, 10640, 10642, 10660, 10653, 10666, 10673) ugyanúgy vonatkoznak minden gyakorló tanárra, miként a másik kutatásban részt vevő egyetemistákra, akik csupán néhány hónappal vagy évvel a felmérés előtt tanultak e kérdésekről a közoktatás résztvevőiként. A most vizsgált adatközlők döntő része ennél alacsonyabb iskolázottságú, sokan pedig idősebb koruk folytán sem hallhattak a nyelvi változatosság témaköréről és toleranciáról iskolai keretek között. Metanyelvi tudatuk, a szociolingvisztikai kérdésekre adott válaszaik fényében is, sok esetben bizonytalan. Sokan mégis olyan hozzáállással viszonyulnak saját maguk és más vidékek lakóinak a nyelvhasználatához, a magyar nyelv változatosságához, amelynek elsajátíttatása ma az iskolai (anyanyelvi) nevelés egyik fő célja. A kivételt éppen azoknak a kutatópontoknak a lakói képezték a Balatontól északra és délre is, ahol a többség nem érzékeli saját községe beszédmódjának regionális jegyeit.

A legfrissebb nemzetközi kutatások eredményei szerint a megfelelő szintű metanyelvi tudatossággal kezelt kettősnyelvűség (ld. pl. Leivada 2017) a kétnyelvűséghez hasonló neurológiai struktúrákat, ebből következően hasonló kognitív előnyöket eredményezhet (Kirk et al. 2014; Ross–Melinger 2016, de vö. pl. Hazen 2001). Ilyen előnyt mutattak ki például a feladatok közötti váltás és a figyelem terén (ld. pl. Bialystok et al. 2008; Barac – Bialystok 2012; Chung–Fat–Yim et al. 2018), a demencia (Bialystok et al. 2007) és az Alzheimer-kór (Estanga et al. 2017; Klimova et al. 2017) késleltetésében, illetve az ellenük való védekezésben, és általában a gondolkodás rugalmasságát illetően (Bialystok – Viswanathan 2009). A szövegértési, aritmetikai és idegennyelvi kompetenciák terén jelentkező előnyöket nemrég norvég kettősnyelvű gyermekek esetén is meggyőzően bizonyították: a nynorsk anyanyelvű tanulók, akiknek a többségi bokmål nyelvváltozatot is el kellett sajátítaniuk az iskolában anyanyelvváltozatuk megőrzése mellett, az országos átlag felett teljesítettek (Vangsnes et al. 2017; a kettősnyelvűség kognitív előnyeit feltáró újabb eredményekhez ld. még Antoniou – Katsos 2017, Antoniou et al. 2018). Albert és Obler (1978) arra figyelmeztetnek: minél hasonlóbb egymáshoz két nyelv, annál nagyobb erőfeszítésébe kerül a beszélőnek, hogy elkerülje az interferencia jelenségeit. Ebből Ross és Melinger (2016) arra következtetnek, hogy az agyban különböző nyelvi rendszerként reprezentált azonnyelvi változatok birtoklása még nagyobb kognitív haszonnal járhat a kettősnyelvű beszélők számára, mint a könnyebben elkülöníthető, egymástól távolabbi nyelvek tárolása a kétnyelvűek számára.

A jelen tanulmányban bemutatott eredmények tehát újabb kutatási kérdéseket vetnek fel (nem elfeledkezve az attitűdökért felelős tényezők komplexitásáról): Különbözik-e a beszélők hozzáállása az itt elemzett kérdésekhez a magyar nyelvterület további régióiban? Van-e összefüggés a nyelvjárási háttér és a nyelvi sokszínűség kezelése között? Elfogadottak-e a nyelvi változatossággal szemben azok a beszélők, akik maguk is érzékelik saját nyelvhasználatuk különbözőségét a köznyel-

vitői? Milyen (további) előnyökkel járhat – megfelelő szintű metanyelvi tudatosság esetén – a nyelvjárási háttér? Milyen mértékben érvényesül a következő nemzedékek tagjainak attitűdformálásában a családi szocializáció és milyenben az iskolai, amennyiben azok különböznek? Az Új magyar nyelvjárási atlasz 100 magyarországi és 86 határon túli kutatópontján rögzített interjúk tagadhatatlan segítséget nyújthatnak e kérdések megválaszolásához (is).

Irodalom

Albert, Martin L. – Opler, Loraine, K. (1978): *The bilingual brain: Neuropsychological and neurolinguistic aspects of bilingualism*. New York: Acamedic Press.

Antoniou, Kyriakos – Kambanaros, Maria – Grohmann, Kleanthes K. – Katsos, Napoleon (2014): *Is Bilectalism Similar to Bilingualism? An Investigation into Children's Vocabulary and Executive Control Skills*. In BUCLD 38: Proceedings of the 38th annual Boston University Conference on Language Development. Volume 1. Eds. Orman, Will – Valteau, Matthew James, 12–24.

Antoniou, Kyriakos – Katsos, Napoleon (2017): *The effect of childhood multilingualism and bilectalism on implicature understanding*. Applied Psycholinguistics 38, 4: 787–833.

Barac, Raluca – Bialystok, Ellen (2012): *Bilingual effects on cognitive and linguistic development: Role of language, cultural background and education*. Child Development 83/2, 413–422.

Berente Anikó – Molnár Mária – Sinkovits Balázs (2016): *Attitűd és nyelvi identitás két szegedi középiskola diákjainál*. In DialSzimp. VI. 135–144.

Bialystok, Ellen – Craik, Fergus – Luk, Gigi (2008): *Cognitive Control and Lexical Access in Younger and Older Bilinguals*. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition 34/4, 859–873.

Bialystok, Ellen – Viswanathan, Mythili (2009): *Components of executive control with advantages of bilingual children in two cultures*. Cognition 112, 494–500.

Chung-Fat-Yim, Ashley – Himel, Cari – Bialystok, Ellen (2018): *The impact of bilingualism on executive function in adolescents*. International Journal of Bilingualism OnlineFirst, 1–13.

DialSzimp. VI. = Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter szerk. (2016): *VI. Dialektológiai Szimpozion: Szombathely, 2015. szeptember 2–4*. Szombathely – Nyitra: Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar.

Estanga, Ainara et al. (2017): *Beneficial effect of bilingualism on Alzheimer's disease CSF biomarkers and cognition*. Neurobiology of Aging 50, 144–151.

Hári Gyula – H. Tóth Tibor szerk. (2010): *Regionális és nyelvjárásiasság Veszprém megyében*. Veszprém: Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

Hazen, Kirk (2001): *An introductory investigation into bidialectism*. University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics 7/3, 85–99.

Jánk István (2018): *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben*. Doktori disszertáció. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.

Juhász Dezső (2001): *A magyar nyelvjárások területi egységei*. In: MDial. 262–316.

- Kirk, Neil W. – Declerck, Mathieu – Scott-Brown, Ken – Kempe, Vera – Philipp, Andrea (2014): *Cognitive Cost of Switching Between Standard and Dialect Varieties*. Conference Paper on 20th AMLaP Conference. Edinburgh, Scotland, 3–6 September 2014.
- Kiss Jenő (2001a): *Az alkalmazott dialektológia: a nyelvjárások és az anyanyelvoktatás*. In: MDial. 145–156.
- Kiss Jenő (2001b): A nyelvi attitűd: a nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás. In: MDial. 218–229.
- Kiss Jenő (2006): *Egy új magyar nemzeti nyelvatlasz szükséges voltáról*. Magyar Nyelv 102/2, 129–142.
- Kiss Jenő (2010): *Előzetes az Új magyar nyelvjárási atlasz szociolingvisztikai tanulság-aiból*. Magyar Nyelvőr 134/4, 385–389.
- Klimova, Blanka – Valis, Martin – Kuca, Kamil (2017): *Bilingualism as a strategy to delay the onset of Alzheimer's disease*. Clinical Interventions in Aging 12, 1731–1737.
- Leivada, Evelina (2017): *Seven factors in 'dialect' design. Conference Paper on Structural and Developmental Aspects of Bidialectism Workshop*. Tromsø, Norway, 25–26 October 2017.
- MDial. = Kiss Jenő szerk. (2001): *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- MNyA. = A magyar nyelvjárások atlasza 1–6. Szerk. Deme László – Imre Samu. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1968–1977.
- Molnár Zoltán Miklós (1982): *Nyelvjárási szöveg Tapolcafőről*. Magyar Nyelv 78/2, 218–220.
- Nat = *Nemzeti Alaptanterv*. 110/2012 (VI. 4.) Korm. rendelet. Magyar Közlöny 66. szám. 2012. június 4.: 10635–10847.
- Parapatics Andrea (2015): *Fiatalok kettősnyelvűségéről*. In *Nyelv – rendszer, használat, alkalmazás*. Szerk. Bátyi Szilvia – Vigh-Szabó Melinda. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 185–197.
- Parapatics Andrea (2016): *Tények és tapasztalatok a dialektológiai ismeretek tanításáról*. DialSzimp. VI. 509–517.
- Parapatics Andrea megj. a. A lakóhelyről az egyetemre: helyzetelemzés és problémafelvetés. A magyar nyelvjárásokról a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben című konferencián (2018. december 7., Magyar Nyelvstratégiai Intézet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára) elhangzott előadás írott változata.
- Posgay Ildikó (1979): *A pápai regionális köznyelvi vizsgálatok első tapasztalatairól*. In *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. Szerk. Imre Samu. Budapest: Nyelvtudományi Értekezések 100., 65–77.
- Ross, Josephine – Melinger, Alissa (2016): *Bilingual advantage, bidialectal advantage or neither? Comparing performance across three tests of executive function in middle childhood*. Developmental Science 20/4, 1–21.
- Steinmacher Dóra (2019): *Nyelvjárási attitűdök egy dunántúli általános iskolában*. Anyanyelv-pedagógia 12/1, <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=779>.
- Vangsnes, Øystein A. – Söderlund, Göran B. W. – Blekesaune, Morten (2017): *The effect of bidialectal literacy on school achievement*. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism 20/3, 346–361.